

Генріх Генріхович КАЗАРЯН

кандидат економічних наук,
доцент,
кафедра менеджменту освіти,
ДНЗ «Інститут менеджменту освіти»
Національної академії педагогічних наук України

**АНАЛІЗ ІНСТИТУЦІЙНИХ ФАКТОРІВ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ В УКРАЇНІ**

Казарян, Г. Г. Аналіз інституційних факторів соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю в Україні / Генріх Генріхович Казарян // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: О. В. Ярошук (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2017. – Том 27. – № 2. – С. 233-238. – ISSN 1993-0259.

Анотація

У статті ідентифіковано сукупність організаційно-інституційних аспектів, які впливають на рівень соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю, встановлено, що саме трудова діяльність є одним із ключових факторів соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю. Проведений моніторинг інституційних факторів соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю засвідчив, що головними причинами низького рівня забезпечення осіб з інвалідністю є відсутність необхідних матеріальних стимулів, гарантій соціального захисту, невідповідність зовнішнього середовища трудовим потребам осіб з інвалідністю (відсутність технічних засобів реабілітації та транспортних засобів; ортезів і протезів; модернізованих меблів, обладнання, предметів побуту, засобів праці; навчальної, наукової літератури і засобів масової інформації на спеціальних носіях).

Ключові слова: особи з обмеженими фізичними можливостями; соціально-економічне забезпечення; інституційні фактори.

Genrikh Genrikhovych KAZARIAN

PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of Education Management,
DNZ "Institute of Education Management "
National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

**ANALYSIS OF INSTITUTIONAL FACTORS OF SOCIAL AND ECONOMIC PROTECTION OF
INDIVIDUALS WITH DISABILITIES IN UKRAINE**

Abstract

In the article is identified a set of organizational and institutional aspects that affect the level of socio-economic provision of persons with disabilities, it has been established that work activities are one of the key factors in the socio-economic provision of persons with disabilities. The monitoring of institutional factors of social and economic provision of persons with disabilities has shown that the main reasons for the low level of provision of persons with disabilities are the lack of necessary material incentives, guarantees of social protection, non-compliance of the external environment with the labor needs of persons with disabilities (lack of technical means of rehabilitation and transport, orthoses and dentures, modernized furniture, equipment, household items, means of work, educational, scientific literature and media).

Keywords: persons with limited physical abilities; socio-economic provision; institutional factors.

JEL classification: L31

Вступ

Сучасна вітчизняна практика незаперечно свідчить про те, що офіційна статистика не відслідковує можливі причини та фактори соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю, а також не досліджує можливі мотиваційні наміри, які сприяють адаптації цих громадян у суспільстві. Як результат проведених досліджень, було ідентифіковано сукупність організаційно-інституційних аспектів, які впливають на рівень соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю:

- наявність необхідної кількості спеціалізованих установ, організацій, де може використовуватись праця осіб з інвалідністю;
- освітній та професійний рівень осіб з інвалідністю;
- зацікавленість керівників підприємств використовувати працю осіб з інвалідністю;
- можливість отримання роботи вдома;
- дотримання нормативів щодо квотування робочих місць для осіб з інвалідністю;
- кількість закладів, які забезпечують медичне обслуговування, реабілітацію та здобуття освіти для осіб з інвалідністю тощо [1]. Розробка рекомендацій і пропозицій щодо соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю повинна враховувати такі обставини.

Проблеми соціальної адаптації осіб з інвалідністю розглядаються в наукових працях Галицького О. М., Гонти О. І., Гришової І. Ю., Дубіна М. В., Дяченка О. П., Мищака І. М., Ніколюк О. В., Панюк Т. П., Шестаковської Т. Л. Проте державна стратегія та реалізація її пріоритетів у сфері адаптації осіб з інвалідністю потребують комплексного аналізу сучасного стану проблеми.

Мета статті

Мета статті – провести аналіз інституційних факторів соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю в Україні

Виклад основного матеріалу дослідження

Встановлено, що саме трудова діяльність є одним із ключових факторів соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю. Особа з інвалідністю володіє у зіставленні зі здоровою людиною обмеженою можливістю працювати, при цьому в умовах ринкової економіки вона повинна бути конкурентоспроможною разом з іншими членами суспільства і на рівних виступати на ринку праці.

Значний вплив на формування факторів соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю мають низький розмір заробітної плати, неадекватність винагороди затраченим трудовим зусиллям, неготовність роботодавців, трудових колективів та суспільства загалом до позитивного сприйняття осіб з інвалідністю як працівника. Надмірна централізація системи соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю, процедури направлення та підбору підходящої роботи не сприяють реагуванню на багатоваріантність особистих потреб осіб з інвалідністю на ринку праці. Особи з інвалідністю, які пройшли необхідну професійну та медичну реабілітацію, не мають гарантованої допомоги при працевлаштуванні або ж збереженні роботи.

Також у соціально-економічному забезпеченні осіб з інвалідністю виняткову роль відіграє фактор рівня освіти та професійної підготовки. Водночас спеціальні навчальні заклади часто є єдиною можливістю для осіб з інвалідністю здобути освіту, але вони не забезпечують їх підготовки на рівні, який гарантував би конкурентоспроможність, а деякі з них готують фахівців, заздалегідь незатребуваними на ринку праці.

У розвиток попередньої тези підкреслимо, що така ситуація значною мірою обумовлена наступними причинами:

- фахівці медико-санітарної експертної комісії лише частково здійснюють професійну орієнтацію осіб з інвалідністю (адже, як показує практика, така робота потребує суттєвих витрат часу і трудових зусиль з боку відповідних фахівців, які належним чином не компенсуються);
- фахівці не володіють інформацією про покази і протипокази прийому до закладів вищої освіти та інших освітніх установ й орієнтуються на побажання винятково самих осіб з інвалідністю;
- особи з інвалідністю не мають доступу до інформації про покази і протипокази прийому до освітніх установ: більшість з них не володіють достатнім обсягом знань про обрану професію та умови її праці;
- більшість осіб з інвалідністю (близько 70 %) вважають спеціальні освітні установи системи соціального захисту населення неprestижними і такими, що не забезпечують перспектив для подальшого працевлаштування;
- традиційні освітні установи, як правило, не пристосовані для потреб осіб з інвалідністю (не розвивають інклюзивну освіту), адже це потребує особливої інфраструктури приміщень, спеціального устаткування навчальних місць і спеціальної методики навчання. Зважаючи на це, коло професій, яких можуть набувати особи з інвалідністю, звужується та протипокази для прийому до освітніх установ формуються суб'єктивно;

– регіональна мережа спеціальних освітніх установ недостатньо розвинена. У результаті навчання в них пов'язано для осіб з інвалідністю із переїздом, що, зважаючи на низьку мобільність цих осіб, не завжди для них прийнятне.

Наступним фактором, який впливає на соціально-економічне забезпечення осіб з інвалідністю, є відсутність у чинному законодавстві України суттєвих податкових стимулів для роботодавців щодо заохочення їх до прийняття на роботу осіб з інвалідністю. Так звільняється від оподаткування прибуток підприємств та організацій громадських організацій інвалідів, які засновані громадськими організаціями інвалідів і є їх власністю, де чисельність інвалідів, які мають там основне місце роботи, становить протягом попереднього звітного періоду не менше 50 % середньооблікової чисельності штатних працівників облікового складу за рік, і за умови, що фонд оплати праці таких інвалідів становить протягом попереднього звітного періоду не менше 25 % суми загальних витрат на оплату праці, що відносяться до складу валових витрат виробництва (обігу) (ст. 142.1 Податкового кодексу України) [2]. Також на таких підприємствах звільняються від оподаткування податком на додану вартість поставки товарів і послуг, що безпосередньо виготовляються підприємствами та організаціями громадських організацій інвалідів (ст. 197.6 Податкового кодексу України) [2].

На таких же умовах застосовується пільгове оподаткування фонду оплати праці підприємств і організацій всеукраїнських громадських організацій інвалідів, зокрема товариств УТОГ і УТОС. Законодавство передбачає сплату єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у розмірі 5,3 % фонду оплати праці. Із заробітної плати працівників УТОС і УТОГ сплачується єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у розмірі 2,85 %.

Для інших підприємств та організацій громадських організацій інвалідів розмір єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування становить 5,5 % фонду оплати праці [3].

Підприємства, установи і організації, в яких працюють інваліди, сплачують єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у розмірі 8,41 % фонду оплати праці працюючих у них інвалідів [3].

Водночас підприємства, які здійснюють виробництво технічних засобів реабілітації, необхідних для працюючих осіб з інвалідністю, у частині оподаткування прибутку, ПДВ, плати за землю не мають спеціальних пільг.

Не надаються такі пільги і в частині митного оформлення виробів для осіб з інвалідністю, що ввозяться з-за кордону. Висока питома вага вилучених засобів у підприємств не спонукає виробника працювати ефективно, розширювати випуск продукції, нарощувати свої доходи та вкладати їх у подальше розширення виробництва. Тому кількість реабілітаційних виробів, що випускаються, при високій потребі в них задоволена не повною мірою, а розширення їх номенклатури відбувається надто повільними темпами.

Не мають пільг стосовно оподаткування підприємства, засновані підприємцями, які є особами з інвалідністю. Також чинним законодавством не передбачено надання пільг з оподаткування доходів таких приватних підприємців (фізичних осіб).

До факторів соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю також відносимо недосконалість системи попередження захворювань, що призводять до інвалідності, зокрема, щодо організації і змісту первинної медико-санітарної допомоги, доступної всім верствам населення; щодо створення системи раннього виявлення і профілактики інвалідності; щодо чіткої регламентації правил техніки безпеки, виробничої санітарії, пристосування робочих місць, устаткування та виробничого середовища з метою попередження втрати професійної працездатності або попередження хвороби (або її загострення).

Одним із головних критеріїв ефективності соціальної політики відносно осіб з інвалідністю повинна бути її орієнтація на вихід якомога більшої чисельності зі стану інвалідності. Повна реабілітація означає зняття статусу інваліда.

Водночас ми змушені констатувати, що бюджетні кошти, передбачені на фінансування реабілітаційних заходів, часто витрачаються вкрай неефективно. Так у Волинській, Львівській, Рівненській і Тернопільській областях майже 80 % коштів, які мали бути спрямовані у 2017-2018 рр. на медичну, трудову та професійну реабілітацію інвалідів, були витрачені на функціонування центрів реабілітації та організаційно-технічне забезпечення діяльності відділень фонду і лише 15 % – безпосередньо на професійну реабілітацію та створення спеціалізованих робочих місць для інвалідів.

Крім того, недосконалість існуючої системи фінансування соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю призводить до недофінансування окремих заходів, до затримок у виплатах різних видів допомоги і компенсацій, до реальної недоступності благ, гарантованих законом. Основною перевагою пенсії як соціального виду допомоги особам з інвалідністю є законодавчо закріплена обов'язковість надання та гарантованість її виплати. Решта видів допомоги, заходів відносно осіб з інвалідністю не гарантують обов'язковості фінансування і, як показує практика, не фінансуються в повному обсязі.

Відповідно до Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» їм надається значна кількість прав, пільг і компенсацій [3]. Всі права і пільги, що надаються інвалідам відповідно до законодавства, поділяються на групи залежно від форми і періодичності надання, від причин інвалідності, категорії пільг. Аналіз практичної реалізації прав, гарантій, пільг, які надаються особам з інвалідністю в Україні свідчить про низький рівень їх дотримання і виконання (табл. 1).

Таблиця 1. Аналіз практичної реалізації задекларованих у законодавстві завдань соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю в Україні

Декларація завдань соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю	Практична реалізація завдань
Право на освіту	Відсутність у державі умов для пересування в громадському транспорті, в'їзду й виїзду в житлові будівлі та навчальні заклади інвалідних візків, брак спеціальних програм навчання, спеціального допоміжного навчального обладнання, недостатня кількість спеціально підготовлених викладачів, методичного забезпечення для організації інклюзивного навчання
Пільгове забезпечення осіб з інвалідністю житловою площею з урахуванням стану здоров'я та інших обставин, право на додаткову житлову площу за наявності певних захворювань	Недостатність фінансування житлового будівництва; масові порушення житлових прав
Створення умов для вільного доступу до об'єктів соціальної інфраструктури, транспорту, зв'язку	Недостатність пандусів або незручність існуючих; відсутність обладнаних спеціальними з'їздами тротуарів, підземних переходів із спеціальними сходами, недостатність або непристосованість до інвалідних колясок ліфтів, відсутність мобільних підйомних платформ, спеціальних звукових світлофорів, світлових табло для осіб із вадами слуху
Надання особам з інвалідністю кваліфікованої медичної допомоги безкоштовно або на пільгових умовах, безкоштовне забезпечення ліками й виробами медичного призначення	Недотримання державної гарантії безкоштовного медичного забезпечення осіб з інвалідністю
Право на одержання особам з інвалідністю технічних засобів реабілітації для забезпечення їх особливих потреб	Забезпеченість реабілітаційного процесу технічними засобами недостатня; існування великих черг на одержання засобів реабілітації і тривале їх очікування; недостатність фінансування витрат із забезпечення осіб з інвалідністю протезно-ортопедичними виробами
Право на безкоштовне забезпечення спеціальними автотранспортними засобами	Неналежне фінансування забезпечення спеціальним автотранспортом; існування великої черги на отримання автомобілів

**Складено автором на основі [6-9].*

Питання щодо одного з найважливіших видів пільг – надання технічних засобів реабілітації, тобто забезпечення осіб з інвалідністю спеціальним автотранспортом і його ремонт, технічне обслуговування практично не вирішується протягом багатьох років. Через відсутність коштів лише кожна шоста особа з інвалідністю отримує санаторно-курортне лікування. Регіональні управління праці та соціального захисту населення не виплачують компенсації за невикористані путівки та ненадані соціальні послуги [9].

До сьогодні складним залишається питання квотування робочих місць для інвалідів. Безумовно, тут є підґрунтя для серйозного конфлікту інтересів осіб з інвалідністю, які прагнуть зайнятості, з одного боку, і роботодавцем, основна мета якого – конкурентоспроможність виробництва, яка априорі стимулює його до пошуку кваліфікованої та адекватної потребам виробництва робочої сили, але не навпаки, тобто до штучної адаптації 5 % робочих місць до потреб окремих осіб з інвалідністю.

Закріплена законом система пільг тільки здається простим вирішенням проблеми працевлаштування осіб з інвалідністю. Насправді вона неефективна, непродуктивна і не сприяє підвищенню рівня зайнятості осіб з інвалідністю. Система квотування відповідних робочих місць не передбачає кар'єрного зростання осіб з інвалідністю, а зосереджує увагу здебільшого на

низькооплачуваних, малозначних роботах. Система жорсткого, примусового квотування робочих місць для інвалідів є малоефективною. На практиці більшості роботодавців виявляється вигідніше сплатити штраф, ніж витратити кошти на організацію спеціалізованих робочих місць для осіб з інвалідністю. Крім того, вітчизняна система квотування робочих місць для осіб з інвалідністю є негнучкою. Вона не враховує чисельність працюючих осіб на підприємстві та його форму власності, не залежить від ситуації на регіональному ринку праці і не диференціює працевлаштування роботодавцями осіб з інвалідністю за групами інвалідності. Водночас на працевлаштування осіб з інвалідністю із більшою втратою працездатності роботодавець змушений здійснити більше додаткових фінансових витрат. Також роботодавець не зацікавлений працевлаштовувати осіб з інвалідністю без досвіду роботи, що також не враховується системою квотування.

Результати наших досліджень підтверджуються і в працях інших вітчизняних науковців. Про низький рівень мотиваційного впливу заробітної плати працюючих осіб з інвалідністю свідчить низька оцінка респондентами можливостей отриманого доходу (табл. 2).

Таблиця 2. Оцінка респондентами можливостей отриманого доходу*

Можливості отриманого доходу для задоволення потреб	(у % до чисельності опитаних)
Не вистачає на повноцінне харчування	84,7
Не вистачає на повноцінне харчування, лікування	91,5
Не вистачає на повноцінне харчування, лікування та оплату житлово-комунальних послуг	87,6
Не вистачає на купівлю одягу, взуття	76,9
Не вистачає на засоби технічної реабілітації (диктофон, інвалідний візок)	35,2
Грошей не вистачає для якісного відпочинку	7,3
Можу дозволити собі купувати дорогі речі (побутову техніку, автомобіль, квартиру) тільки шляхом заощаджень	0,0
Грошей вистачає на повноцінне харчування, лікування, сплату житлово-комунальних послуг, але є проблемою оплата відпочинку, купівля житла, автомобіля	0,0

*Побудовано за результатами проведеного опитування.

**Сума відповідей перевищує 100 % через вибір респондентами кількох відповідей.

Як свідчать наведені дані, переважна більшість опитаних осіб з інвалідністю (більше 90 %) у процесі проведеного дослідження визнали, що отримані ними кошти задовольняють лише їхні найсуттєвіші життєві потреби (харчування, оплату житлово-комунальних послуг) і вони не мають матеріальних можливостей для купівлі одягу, взуття, повноцінного відпочинку, лікування та оздоровлення.

Великою проблемою є відсутність коштів на придбання засобів технічної реабілітації, яка стримує трудову активність 45,2 % осіб з інвалідністю. Абсолютно всі опитані респонденти зазначили, що їх доходу не вистачає на оплату відпочинку, купівлю житла, автомобіля.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Проведений нами моніторинг інституційних факторів соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю засвідчив, що головними причинами низького рівня забезпечення осіб з інвалідністю є відсутність необхідних матеріальних стимулів, гарантій соціального захисту, невідповідність зовнішнього середовища трудовим потребам осіб з інвалідністю (відсутність технічних засобів реабілітації та транспортних засобів; ортезів і протезів; модернізованих меблів, обладнання, предметів побуту, засобів праці; навчальної, наукової літератури і засобів масової інформації на спеціальних носіях). Рівень трудової активності осіб з інвалідністю залишається низьким через невідповідність професійної підготовки осіб з інвалідністю попиту територіального ринку праці, низьку трудову мобільність, незадовільний професійно-кваліфікаційний рівень, низьку конкурентоспроможність їх робочої сили. Низький рівень зайнятості серед молодих осіб з інвалідністю багато в чому зумовлений соціальним відторгненням від сфери освіти та обмеженістю доступу до набуття професії, відсутністю трудової адаптації, незадоволеністю рівнем оплати праці, який не дозволяє підтримувати гідний життєвий рівень.

Список літератури

1. Ярошенко, Г. Розвиток механізму взаємодії ринку праці і професійної освіти України / Г. Ярошенко // Україна: аспекти праці. – 2007. – № 6. – С. 25–29.

-
2. Податковий кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2755-17>.
 3. Про внесення змін до деяких законів України щодо реалізації інвалідами права на трудову зайнятість: закон України (набрав чинності у березні 2006 року, № 31, ст. 271).
 4. Дерев'янку, С. Соціально-економічне становище інвалідів в Україні та проблеми їх соціального захисту за умов трансформаційної економіки // Україна: аспекти праці. – 2005. – № 4. С. 12-16.
 5. Про реабілітацію інвалідів в Україні [Електронний ресурс]: закон України. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2961-15.
 6. Конвенція про права інвалідів, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 13 грудня 2006 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://snu.ucoz.ua/news/konvencija_oon_pro_prava_invalidiv_1_chastyna_povniy_tekst/2013-06-20-65.
 7. Конвенція про права осіб з інвалідністю (ратифіковано Законом №1767-VI від 16.12.2009). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_g71.
 8. Конвенція про професійну реабілітацію і зайнятість інвалідів №159 / Міжнародна організація праці. Конференції і рекомендації, прийняті Міжнародною конференцією праці (1919-1990). – Женева: МБТ, 1991. – Том 2. (1957-1990). – С. 2031-2035.

References

1. Yaroshenko, H. (2007). Rozvytok mekhanizmu vzayemodiyi rynku pratsi i profesiyanoi osvity Ukrayiny. *Ukrayina: aspekty pratsi*, 6, 25–29.
2. Podatkovyy kodeks Ukrayiny. (n.d.). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2755-17>.
3. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakoniv Ukrayiny shchodo realizatsiyi invalidamy prava na trudovu zaunyatist': zakon Ukrayiny. (2006).
4. Derevyanko, S. (2005). Sotsial'no-ekonomichne stanovishche invalidiv v Ukrayini ta problemy yikh sotsial'noho zakhystu za umov transformatsiyanoi ekonomiky. *Ukrayina: aspekty pratsi*, 4, 12-16.
5. Pro reabilitatsiyu invalidiv v Ukrayini: zakon Ukrayiny. (n.d.). Retrieved from: zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2961-15.
6. Konventsiya pro prava invalidiv, pryynyata Heneral'noyu Asambleyeyu ООН 13 hrudnya 2006 roku. (2006). Retrieved from: http://snu.ucoz.ua/news/konvencija_oon_pro_prava_invalidiv_1_chastyna_povniy_tekst/2013-06-20-65.
7. Konventsiya pro prava osib z invalidnistyu. (2009). (ratyfikovano Zakonom #1767-VI vid 16.12.2009). Retrieved from: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_g71.
8. Konventsiya pro profesiynu reabilitatsiyu i zaunyatist' invalidiv. (1991). #159 / Mizhnarodna orhanizatsiya pratsi. Konferentsiyi i rekomendatsiyi, pryynyati Mizhnarodnoyu konferentsiyeyu pratsi (1919-1990). Zheneva: MBT, 1991. Tom 2, 2031-2035.

Стаття надійшла до редакції 27.05.2017 р.